

Anmeldelser

Ulrik Langen (red.): Ritualernes Magt. Ritualer i europæisk historie 500-2000, Roskilde Universitetsforlag, Roskilde, 2002, 200 s., 218 kr.

I otte bidrag fra danske historikere introduceres læseren for en række eksempler på ritualer i de seneste 1500 års europæiske historie. En del af målet med antologien er at vise bredden og forskellene indenfor ritualstudier, og bidragene er derfor hverken teoretisk eller metodisk afstemt efter hinanden, men kan dog som det påpeges ses som en del af den ny kulturhistoriske tradition. Den lange tidsperiode der hentes eksempel materiale fra giver mulighed for at stifte bekendtskab med bl.a. æresbegreber blandt frankerne i 500-tallet, rituelle ydmygelser blandt kannikker i Middelalderens Frankrig og patriotiske mindehøjtideligheder i Danmark på Englandsrigenes tid.

Indledningsvis giver redaktør Ulrik Langen en række brugbare overvejelser omkring teori og metode, når man beskæftiger sig med ritualer. Her gives nogle gode pejlemærker og stilles nogle frugtbare spørgsmål, man som læser kan navigere efter i resten af bogen. Langen trækker på den nyeste antropologiske forskning, men giver også en introduktion til nogle af de vigtigste problemstillinger aktualiseret af ældre forskning indenfor feltet. Der gøres både op med traditionen for at se ritualer som et førmoderne fænomen, og tendensen til at se ritualer adskilt fra normal social praksis. Langen ønsker derimod at se ritualer som en form for skabende praksis, der, som titlen antyder, kan indeholde forskellige former for magt.

Ritualernes Magt er også mere eller mindre eksplicit temaet for de fleste bidrag. Tydeligst i Sebastian Olden-Jørgensens bidrag, hvor ændringer i det politiske system i Danmark 1536 til 1746 sammenkædes med ændringer i de ceremonielle praksisser. På en forbilledlig måde og i et klart sprog giver Olden-Jørgensen en glimrende analyse af, hvordan man med enevældens indførsel bevægede sig fra statsceremoniel til hofceremoniel, og hvordan de ændrede ritualer ikke kun afspejlede de ændrede magtforhold, men også var med til at skabe dem.

Der er tale om en mindre åbenlys form for magt i Sune Christian Pedersens bidrag. Her tegnes et billede af det danske officerskorps 1760-1900 gennem studiet af den ritualiserede duel. Duellen iscenesatte den militære ære på et symbolsk plan, og fungerede både som et instru-

ment for sammenhold og disciplinering indadtil, og som en markering af en identitet udadtil. Officererne var mænd af ære der krævede tilfredsstillende ved duel, i modsætning til de lavere klasser, som ikke på samme måde kunne slippe af sted med voldsudøvelse – hvad enten den var ritualiseret eller ej. Man stifter bekendtskab med premierløjtnanter, officerer og andre militærpersoner der for et godt ord trak blankt og lemlæstede hinanden i ærens navn, hvilket også gør artiklen til en læseværdig blanding af konkrete fortællinger og analyse.

Der er også meget at komme efter i antologiens sidste artikel, hvor Anette Warring går dybt ned i ceremonierne omkring 4. maj i Mindelunden i Ryvangen. I tråd med Warrings anden forskning vedrørende den kollektive erindring om Besættelsestiden, påpeges det at mindecere monien er et led i konstruktionen af det nationale erindringsfællesskab om Besættelsestiden. Hun kommer godt rundt om alle facetter af minderitualerne, og leder læseren gennem en række overbevisende fortolkninger af ceremoniernes monumenter, udsmykning, tekster og fysiske rammer. Særligt interessant er det at blive gjort opmærksom på de valg og fravalg, der foretages i ritualerne, og dermed den selektionsproces, som er en forudsætning for den kollektive erindring.

Fortidens ritualer er uden tvivl et spændende tema og giver ofte anderledes frugtbare analyser, hvilket tydeligt demonstreres i nærværende bog. Man må dog enkelte steder spørge, om den historiske analyse der præsenteres, egentlig har meget at gøre med ritualforskning. Jesper Vaczy Kraghs bidrag om spiritismens seancer og ritualer fra midten af 1800-tallet og frem er spændende læsning, men det kan være svært at få øje på den ritualteoretiske analyse. Således fremstår ritualen som en del af en beskrivelse af den spiritistiske bevægelse som helhed, mere end som det egentlige fokus for artiklen. På den anden side er det vel også en af antologiens vilkår (og styrke?), at bidragene ikke er stramt bundet op omkring bestemte krav til, hvad som hører hjemme i en beskrivelse af ritualer. Denne omstændighed kan i det mindste vække læserens overvejelser omkring begrebet og dets anvendelighed.

Som den første af sin art på dansk er *Ritualernes Magt* i sig selv interessant. Det spændende eksempel materiale sætter fantasien i sving, og gør læseren opmærksom på, at ritualiseret adfærd kan findes i mange forskellige sammenhænge. Der tilbydes små smagsprøver på ritual-

vinklens anvendelighed, og bredden både tids- og emnemæssigt demonstreres i praksis. Antologien bidrager dermed til at øge fokus på ritualernes relevans for de historiske processer, og påpeger relevansen af at beskæftige sig med ritualiseret adfærd.

Lars Vangen Christensen

Henrik Lerdam: Kongen og tinget. Det senmiddelalderlige retsvæsen 1340-1448, Museum Tusulanums Forlag, København, 2001, 320 s., 298 kr.

Med Henrik Lerdams arbejde er der igen kommet gang i studiet af den Senmiddelalderlige danske forfatnings- og retshistorie. Det er Kolderup-Rosenvinges og Poul Johannes Jørgensens retshistoriske fremstillinger, som Lerdam debatterer med, men samtidig anvender han historikerens problemstilling om de politiske strukturer – som de fx ses i Aksel E. Christensens overvejelser om magt og ret og om kongemagt og aristokrati. Hovedsigtet er at belyse de politiske magtforhold og kongemagtens udvikling ved at undersøge udviklingen af herredsting, landsting og retterting – med hovedvægten på rettertinget.

Lerdam har valgt at undersøge perioden 1340-1448. Begyndelsestidspunktet er også nul-punktet i kongelig indflydelse i Middelalderen – slutpunktet kan siges at være det tidspunkt, hvor rigsrådsadelen har fået inddæmmet den kongelige magtudvidelse på retsområdet og med sin medvirken også har fået sikret sin andel i magtudøvelsen. Kildenærheden i forhold til periodiseringen ses også af, at det først kendte rettertingsbrev er fra 1341.

Henrik Lerdam anvender hovedparten af pladsen til en indgående analyse af rettertingets rolle som udtryk for den kongelige magtudøvelse og som redskab for den kongelige politik – og denne vinkel giver også årsagen til periodiseringen. Som grundlag for sin analyse ser han på to forhold: For det første embedsmændene og hele persongalleriet omkring rettertinget, og dernæst selve rettertingets virksomhed. Det første giver anledning til et sandt prosopografisk skolelidt, det andet til en detailundersøgelse af rettertingets virksomhed gennem perioden, som det ses gennem kongebreve og af virksomheden under rejsen rundt i riget. Det er her, at rettertingets betydning for kongemagten virkelig viser sig. Aktiviteten er i lange perioder af Valdemar Atterdags og Margrethe 1.'s regeringstid kraftigt målrettet mod reduktion, erhvervelser af krongods og om retsopgøret efter de jyske oprør – langt mere end et fast ønske om at skabe en permanent retsinstitution, der står over

landstingene. Dette sidste forhold kan måske – sat på spidsen – betragtes som en uventet sidegevinst. I nogle perioder er denne sidste funktion fremherskende, primært på Sjælland, hvor rettertinget i hele perioden fremtræder som den højere appelinstans. Den mere labile situation i Jylland i 2. halvdel af 1300-tallet giver rettertingets funktioner her en mere episodisk karakter.

I det hele taget handler værket i høj grad om effektivisering af forvaltningen og den kongelige økonomi. Lerdam ser – foruden på personer – på titler, procedurer, sagsbehandling og itinerarier for at kortlægge udviklingen af tingsinstitutionerne. Og en af de væsentlige udviklingslinier er, at rettertingsrejserne skaber en ny fast struktur for domafsigelserne på højeste niveau, der kommer til at involvere adel og højgejstlighed også udenfor deres lokalområder, og derved lægges der også kim til den form for involvering i rigets anliggender, som højadel og bisper får institutionaliseret i det senmiddelalderlige rigsråd. Adelen sikrer sig således også, at institutionen ikke kan bruges af kongemagten til berige sig på dens bekostning – eller til at ramme politiske modstandere inden for dens kreds.

Den kongelige godspolitik i perioden bliver undersøgt som en slags kontraprøve på undersøgelsen af rettertingets funktioner. Erhvervelsens kronologi, geografi og form veksler – men trods perioder med reduktioner og inddragelse af forbrudt gods efter de jyske oprør viser det sig alligevel, at der selv i sådanne perioder erhverves mere gods ved køb end ved dom eller inddragelse – og dermed at kronens økonomi er så relativt god – i forhold til kriseramte adelsmænd – at den giver mulighed for investering i jord.

De undersøgelsesmetoder, der er blevet anvendt i rettertingssammenhæng, bliver gentaget overfor landsting og herredsting. Landstingenes rolle synes forskellig i de enkelte landskaber – i Jylland har sysseltingene en rolle at spille, og personkredsen og sagerne på landstinget i Viborg stammer kun fra et bælte omkring byen. De politiske beføjelser for landstingene er ringe, mens fortolkningen af lovene og dommerrollens betydning er i tiltagende i perioden. Også herredsfogderne bliver nøglepersoner i den lokale forvaltning i løbet af perioden. Fra at kongens fogder på slottene i højmiddelalderen havde indflydelsen på herredstingene træder herredsfogderne i løbet af perioden frem overalt – den kongelige udnævnelse af landsdommere og herredsfogder viser klart den styrkelse af den kongelige magtposition, der sker.

Den kongelige kontrol med administrationen øges i senmiddelalderen – ikke mindst udbygges lokaladministrationen. Med embedsmænd med reelle dommerfunktioner sker der efterhånden også en omlæggelse af bevisførelsen. På det retslige område styrkes den kongelige magtudøvelse – på det politiske er kongemagten ikke i stand

til fuldstændig at følge op; opbygningen af systemet under Valdemar og Margrethe skaber muligheder, men inddragelsen af højadel og bisper under Erik og Christoffer gør, at gevinsten for den konkrete kongelige magtudøvelse ikke kan udmøntes i en permanent overvægt for kongemagten i forhold til adelen.

Lerdams tilgang til materialet er meget konkret, men de perspektiver, der kan trækkes, er ganske vidtrækkende. Samtidig er det prosopografiske arbejde væsentligt for at komme til en forståelse af både institutionernes funktion og personernes handlemonstre. Hermed er det ikke bare lovgivningsmaterialets definitioner af opgaver, der fremlægges, men de reelle funktioner under udvikling, der bliver belyst. Det er en af bogens store fortjenester.

Karsten Gabrielsen

Adam Tybjerg Schacke: Enkelt- og enestegårde på Fyn – i dyrkningsfællesskabets tid, Landbohistorisk Selskabs Studierie, 2003, 183 s., 178 kr.

Bebyggelseshistoriske studier i Danmark (og Europa) havde ligesom historisk-geografisk forskning i det hele taget sin blomstringsperiode for 20 år siden, men siden da har der været længe mellem lysglimtene. Så meget desto større er naturligvis glæden over et sådant glimt, som tilmed viser sig at være en hel komet, nemlig den unge historiker Adam Tybjerg Schackes lille bog om enkelt- og enestegårdene på Fyn før 1800.

Det er velkendt, at i Danmark i modsætning til det øvrige Skandinavien lå gårdene indtil udskiftningen af dyrkningsfællesskabet og udflytningen fra landsbyerne omkring 1800 i store eller små landsbyer med undtagelse af Jylland vest for israndslinien, Vendsyssel og enkelte andre egne som dødisområderne på Midt- og Vestfyn, hvor gårdene lå spredt langt fra hinanden kun med fællesskab ved organiseringen af kreaturerens græsning men ikke med hensyn til agerjordens dyrkning. Man har da bestemt i forskningen været opmærksom på dette interessante fænomen, men alle forfattere (inklusive jeg selv) har slået sig til tåls med, at enkeltliggende gårde var den naturlige og nødvendige bebyggelsesform, hvor der ikke var ressourcer nok til en hel landsby som følge af terræn (Fyn) eller jordbund (Vestjylland). Der er slet ingen, der systematisk har undersøgt, om enkeltgårdene er den primære bebyggelse på stedet, eller om de er senere udflytninger.

Som den første har Adam Tybjerg Schacke indset, at det er nødvendigt med en præcisering af terminologien, når man skal studere de en-

keltliggende gårde. Det har han gjort på den måde, at han med begrebet *enkeltgårde* mener gårde, der nok lå for sig selv i en vis afstand fra landsbyen, men alligevel var med i landsbyens dyrkningsfællesskab, hvorimod *enestegårde* ikke indgik i noget dyrkningssystem med andre bebyggelser (men gerne i græsningsfællesskab). Dette viser sig at være en meget hensigtsmæssig terminologi, som forhåbentlig vil blive stående og brugt af kommende forfattere.

Bogen er oprindeligt en specialeafhandling til kandidateksamen i historie ved Syddansk Universitet, hvor Kartografisk Dokumentationscenter med Per Grau Møller i spidsen har forstået at stimulere den historiske geografi i en tid, hvor disciplinen ellers synes at være uddød ved de geografiske institutter ved universiteterne i Danmark.

Udgangspunkt for Adam Tybjerg Schackes arbejde har været en omhyggeligt udarbejdet database over samtlige enkelt- og enestegårde, der optræder i modelbøgerne til Christian 5.'s matrikel fra 1684. Enestegårdene nævnes med gårdens navn øverst på hver side i modelbogen, men det er mere problematisk med enkeltgårdene. Forfatteren nævner (s. 43 f.), at afskrifter af 1688-matriklen fra tiden 1735-50 kan nævne nogle flere gårdnavne end de originale matrikelprotokoller. Han bruger disse oplysninger, men forhåbentlig kun hvis de kan bekræftes af andre kilder, først og fremmest det store materiale der er samlet i *Danmarks Stednavne*.

Det andet grundlæggende kildemateriale er de ældste matrikelkort: De såkaldte Original 1-kort, der hovedsagelig stammer fra udskiftningstiden. Adam Tybjerg Schacke giver på side 40 en god oversigt over matrikelkortenes tilblivelse, men kommer derefter ud i metodiske problemer. Således nævner han, at "*behovet for at kunne orientere sig har imidlertid ført til et yderst detaljeret kortarbejde, hvor også bebyggelserne må siges at repræsentere datidens situation*". I betragtning af at kortenes funktion var at vise beliggenheden af den enkelte ejendoms arealer og disses bonitet, mens bygningerne var noget helt underordnet, forekommer det mig at være en overordentlig tvivlsom påstand.

Det bliver imidlertid værre endnu: "*Original 1-kortene fra begyndelsen af 1800-tallet kan tages til indtægt for, hvordan situationen så ud i 1680'erne*". Problemet er imidlertid, at "*der ikke er noget kortmateriale fra før 1770'erne, som er godt nok til at vise en eventuel flytning*". Når han ikke har kunnet finde ændringer i bebyggelsesmønstret i perioden, så ligner det en kedelig cirkelslutning at hævde, at bebyggelsen var stabil mellem 1684 og 1800.

Det ville nok være metodisk mere korrekt at sige, at denne stabilitet i bebyggelsen er et teoretisk fundament for undersøgelser, som imidlertid ikke kan bevises eller modbevises.

Forfatterens analytiske referenceramme er den af Erland Porsmose udførte inddeling af Fyn i kulturgeografiske regioner: skovbygden, slettebygden og kystbygden (*De fynske landsbyers historie i dyrkningsfællesskabets tid*, 1987), eller sagt med andre ord: Hans tolkning af de to gårdtypers udvikling og geografiske fordeling ses i forhold til de tre bygdetyper. Adam Tybjerg Schackes første mål er altså at lave et detaljeret kort over eneste- og enkeltgårdenes udbredelse på Fyn i 1684 (idet gårde, der forsvandt før 1684 ikke tages i betragtning) ved at anvende matrikelkortene fra 1800 sammenholdt med modelbøgernes oplysninger (fig. 9, s. 59). Dernæst søger han dels at placere gårdene i forhold til de tre bygder og dels at forfølge hver enkelt gård så langt tilbage i kilderne som muligt, især på grundlag af oplysningerne i *Danmarks Stednavne* og *Adkomstregistreringen* (www.hum.ku.dk/navnef/adkomst.htm) for 1513-50.

I den anledning kunne læseren godt have ventet en lidt mere dybtgående kritik og vurdering af Porsmoses bygder end den meget lakoniske (s. 58): "*Opdelingen (i bygder) er selvfølgelig ikke så skarp, som det kan se ud, og der forekommer da også glidende overgange mellem bygderne*".

På siderne 55-58 har Adam Tybjerg Schacke lavet en god oversigt over det fynske landskabs glacialmorfologiske tilblivelse, men han finder, at landskabsformerne som referenceramme for bebyggelsen ikke giver en tilstrækkelig god forklaring. Han nævner ganske vist (s. 65), at de kuperede dødisområder og randmoræner dækker 10 % af Fyns areal med 32 % af samtlige enkelt- og enestegårde, således at "*over 40 % af enkeltgårdene og 60 % af enestegårdene forekom enten i områder præget af dødisen eller i andet kuperet terræn*" (s. 71), men terrænet forklarer altså kun godt halvdelen af de enligt liggende gårdes placering.

Ved sammenligning med kulturbygderne viser det sig, at 70 % af enestegårdene og 55 % af enkeltgårdene lå enten i skovbygden eller i et stærkt kuperet landskab, hvor der stort set ikke var landsbyer, og det er jo så noget bedre. Problemet har for forfatteren været at forklare fordelingen af de øvrige enligt liggende gårde. Her viser det sig meget interessant, at de enkelt- og enestegårde, der tidligere (før 1684) har været hovedgårde, i gennemsnit havde et meget større antal tønder hartkorn i 1684 end de øvrige. Forfatteren slutter lidt betænkeligt deraf, at 30 enkeltgårde, der ikke kan påvises at have været hovedgårde, men som har over 10 tønder hartkorn i 1684, nok også har været det, og optræder på kortet fig. 31 (s. 105).

Hovedkonklusionen bliver, at terræn og jordbund har spillet en stor rolle for tilblivelsen af de fynske enkelt liggende gårde, men at især enkeltgårdenes beliggenhed kan forklares ved, at de i 1684 havde en fortid enten som en torp (ud-

flyttergård fra en landsby) eller en hovedgård.

De fremførte betænkeligheder ved den anvendte metode anfægter ikke i nævneværdig grad troværdigheden af de opnåede resultater. Der er tale om et stort og spændende arbejde, som man kunne ønske, at forfatteren ville udstrække til andre dele af landet som f.eks. Vendssyssel. Det er næsten unødvendigt at bemærke det, men bogen er selvfølgelig forsynet med en lang række glimrende kort og med præcise henvisninger til kilder og litteratur.

Karl-Erik Frandsen

Ditlev Tamm (red.): Kongens Retterting 1537-1660, bind I-II, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København, 2003, 1326 s., 800 kr.

Kongens Retterting var landets øverste domstol indtil enevældens indførelse i 1660. Der er kun sporadisk kendskab til denne domstols afgørelser i Senmiddelalderen, men for tiden fra 1537 til 1660 kan rettertingets praksis følges i en næsten fuldstændigt bevaret række af protokoller med domme. Når hertil kommer, at vi også har kendskab til Højesterets domme siden grundlæggelsen i 1661, idet nogle domstolsprotokoller ganske vist er brændt, men voteringerne bevaret, er vi her i landet i stand til at dokumentere de retssager, der har været ført for Danmarks øverste domstol fra 1537 til i dag. Der er, som Ditlev Tamm nævner det (s. 5), således tale om en også i internationalt perspektiv meget lang ubrudt række, idet der andre steder ganske vist findes rækker af langt ældre afgørelser, "*men næppe en så lang sammenhængende række af en hel nations øverste domstols afgørelser*". En del af rettertingets afgørelser har tidligere været kendt eller publiceret, bl.a. af Kolderup-Rosenvinge, V.A. Secher og Troels Dahlerup, men først med dette værk udgives samtlige domme fra Kongens Retterting 1537-1660 i regestform.

Kongens Retterting 1537-1660 er resultatet af et kolossalt arbejde, og trods de 1326 sider et komprimeret værk. I bind I (XII + 404 sider) er samlet en række afhandlinger om emnet og arbejdet med dommene, biografier, tabeller og registre, mens bind II (XII + 898 sider) indeholder register af de 7413 domme, der blev afsagt ved Kongens Retterting 1537-1660. Satsen er tæt, værket er uden illustrationer, når bortses fra illustrationen på bagsiden af smudstitlen, et titelkobber fra udgave af Jyske Lov 1643, og fra kort over Danmarks administrative inddeling i Middealderen, i bind I, s. 2-3. Periodisk er det Renæssancetiden der står i centrum, denne i den almindelige opfattelse store, frigørende periode,

hvor Reformationen gennemførtes og videnskaberne udfoldedes, men hvor også hekseprocesser sætter sig spor i materialet; et karakteristika ved Renæssancen, som typisk ellers henvises til Middelalderen. Tematisk er det retshistorien der dominerer store dele af værket, men også personal-, kultur- og lokalhistorisk er der meget at hente i *Kongens Retterting*. De enkelte dele bør derfor omtales i kort form, hvis en anmeldelse skal give blot en fornemmelse af værkets anvendelsesmuligheder.

Bind I falder i tre dele: Afhandlinger, Rigsrådet og Registre. Med Ditlev Tamms "Indledning – Kongens Retterting 1537-1660" (s. 5-14) gives en grundig retshistorisk gennemgang af rettertinget som juridisk institution, fra en periode, hvor retsplejen var lagt i hænderne på "*rene juridiske amatører*" (s. 5), og frem til enevældens bureaukratisering af retsvæsenet. Tamm gennemgår forholdet mellem kongen og retten, sagstyper, rigsrådet, retsgrundlaget og procesmåden, forholdet mellem retterting, landsting og herredsting m.v. Et vigtigt element, ligefrem betegnet som "*betagende*" (s. 14), er kongens centrale rolle i rettertinget, som den der i udstrakt grad selv var tilstede ved retshandlingerne, som garant for retfærdigheden, og i øvrigt også den, der formede udviklingen af rettertinget fra standsdomstol for adelen til almindelig øverste appelret. Et vigtigt supplement til domsprotokollerne findes i voteringsprotokollerne, der imidlertid kun er bevaret for perioden 1623-1657. En redegørelse for disse gives af Pernille Ulla Knudsen i "Voteringsprotokollerne fra Kongens Retterting 1623-57" (s. 25-31). Mere teknisk orienteret er Gunner Linds afhandling "Databasen Rettertingets Dombøger" (s. 15-20), der dels indeholder overvejelser over historiske databaser, dels nøje redegør for den database, der danner udgangspunkt for den trykte udgave, og ikke mindst for, hvorledes man med udbytte kan kombinere søgningen i den trykte udgave med søgning i databasen, og vice versa. I forlængelse heraf redegør Jens Chr. V. Johansen for "Arbejdsprocessen ved registreringen af dommene fra Kongens Retterting" (s. 21-23). Redegørelserne for arbejdet fortsættes med Birgit Christensens "Lemmativering af personnavne" (s. 33-38) og samme forfatters "Normalisering og lokalisering af stednavne", som jeg skal vende tilbage til senere. Afhandlingerne følges af 14 større og mindre tabeller, samlet som "Oversigter vedrørende Rettertinget fremstillet ved hjælp af rettertingsbasen" (s. 47-88). Disse tabeller er primært af retshistorisk observans, men kan også anvendes i kultur- og lokalhistorisk øjemed, som "Tabel 2. Sagens genstand fordelt i overordnede kategorier og underordnede kategorier" (s. 50-58) og "Tabel 7. Kronologisk opgørelse over hvor rettertingssagernes behandling har fundet sted" (s. 68-69). I anden del af

bind I, Rigsrådet, bevæger vi os fra det overordnede, forfatningshistoriske plan til det specifikke personalhistoriske niveau. Det sker med Leon Jespersens glimrende og grundige afhandlinger "Danmarks riges råd – Rigsrådsinstitutionen 1536-1660" (s. 91-106) og "Rigsrådsvalgene 1648-1660 – Personer og perspektiver". Hvor den første afhandling gennemgår rigsrådets historie, dets myndighed og rigsrådernes funktioner, redegør den anden for rekruttering og valgprocedurer. Hvem det så var der blev valgt til rigsrådet, får man overblik over i Pernille Ulla Knudsens og Anders Sode Pedersen absolut imponerende oversigt, "Rigsrådet 1536-1660 – Biografi af medlemmerne af Rigsrådet" (s. 131-222). Denne oversigt er nok en af de dele i Kongens Retterting, der hyppigst vil blive konsulteret. Oversigten indeholder en biografi over samtlige 155 rigsrådmedlemmer i perioden 1536-1660; kortfattet, men komplet. Hver biografi indeholder oplysninger om embedsperiode, familie, ægteskab, skole/uddannelse, karriere, godser, len, rostaksation, ligprædiken og endelig en bibliografi. Ved hjælp af denne oversigt har læseren let adgang til de centrale oplysninger om både de berømte og de mere ydmyge rigsrådmedlemmer, der ikke har sat sig så markante spor i historien. Den personalhistoriske del afsluttes med "Stamtavler" (s. 223-233), og en række tabeller vedrørende rigsrådernes deltagelse og optræden i rettertingssager (s. 234-258). Den sidste og tredje del i bind I, "Registre" (s. 259-404), indeholder genstandsregister, stikordsregister, personregister, stednavneregister og retsgrundlagsregister.

Bind II, der i øvrigt kan downloades på www.djoef-forlag.dk, indeholder sagens kerne: Nemlig regester af de 56 protokoller, der indeholder 7413 domme fra 1537-1660. Regesterne indeholder bl.a. løbenummer, dombog, folie og sag, dato, sammenfatning af rådets deltagelse, angivelse af kongens deltagelse i sagsbehandlingen, sted, genstand for sagen, stikord, sagsøger og sagsøgte, deres bopæl og stand, evt. om disse optrådte for tinget ved fuldmægtig, instans og foregående instans, udfald, straf og retsgrundlag, evt. vøring, bemærkninger og et kort resumé af sagen på højst fire linier. Komprimeringsgraden antydes af, at en sag typisk fylder 10 linier, nogle gange lidt mere, nogle gange lidt mindre. Det er ikke et stof, der egner sig eller er beregnet til ubrudt læsning. Ved hjælp af registrene kan gennemføres rets-, personal- og til dels kultur- og lokalhistoriske undersøgelser. Som hovedregel gælder det, at de enkelte regester kan oplyse, at en sag om et givent emne eller med deltagelse af en bestemt person har fundet sted og er blevet behandlet på et givent lokalitet, men værket har dets begrænsning i et lokalhistorisk perspektiv. Stednavneregisteret indeholder nemlig blot stednavne, der optræder i

sagsøgers bopæl eller sagsøgte bopæl i den elektroniske database. Stednavne, der optræder i andre felter end disse, er ikke medtaget i registeret. Det betyder, at man ikke kan få et indtryk af de lokaliteter, der måtte være genstand for en given sag, hverken i regesterne eller i registrene. Et for mig selv ganske interessant eksempel på dette forhold er sag nr. 5813 (bd. II, s. 688), om ærekrænkelse, hvor Jens Jensen, Skovmølle, Nørrejylland, optræder mod landsdommerne Erik Juul og Mogens Høg. Hverken i regesten eller i registeret kan man få en idé om, at der i sagen nævnes personer i Hou, Hals og Gaaser eller at Hals Birketing er nævnt i sagen. Når eksemplet kan gives her, skyldes det Birgit Christensens redegørelse i "Normalisering og lokalisering af stednavne" (s. 45). Et mere detaljeret stedregister ville formodentlig have sprængt rammerne for værket, hvorfor det kan forekomme uretfærdigt at nævne forholdet her. Når det alligevel sker, er det for at gøre opmærksom på begrænsningen i søgemulighederne: Har man ledt forgæves efter en lokalitet i register eller regester er det ikke ensbetydende med, at denne ikke har optrådt i en sag ved Kongens Retterting; men måske denne udvidede mulighed opstår, når den til projektet bebudede (s. XII) hjemmeside etableres. Indtil da kan regesterne, set ud fra en lokalhistorisk synsvinkel, for de mindre lokaliteters vedkommende i bedste fald bruges som angivelse af, at en sag på en eller anden måde har involveret denne eller hin lokalitet, mens værket for de større lokaliteters vedkommende på udmærket vis kan bruges til at efterspore og udrede, hvilke sager for Kongens Retterting, der f.eks. er ført i Viborg, København eller Kolding osv. I begge tilfælde gælder det, at regesterne kan bruges som indgang til de enkelte sager, og til det formål er værket uovertruffent.

Konkluderende om *Kongens Retterting* må det siges, at værket i dets foreliggende form egner sig fortrinligt til retshistoriske undersøgelser, ikke mindst som følge af det grundige register over retsgrundlag, og i både i trykt udgave og ved hjælp af databasen til statistiske undersøgelser. Hertil kommer en glimrende retshistorisk oversigt over perioden, og især over landets højeste retsinstans i Renæssancetiden. Når hertil kommer værkets grundige personalhistoriske del må man sige, at *Kongens Retterting* tjener såvel redaktør som forfattere og udgiver til ære. *Kongens Retterting* vil uden tvivl blive flittigt anvendt af danske renæssancehistorikere.

Henrik Gjøde Nielsen

Axel Johnsen og Birgitte Thomsen (red.): *19 myter i Sønderjyllands historie*, Skrifter udgivet af Historisk Sam-

fund for Sønderjylland, nr. 88, Aabenraa 2002, 200 s., for medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland 148 kr., før andre 198 kr.

Myter om – eller i – Sønderjylland er emnet for denne samling af lettere redigerede foredrag, der oprindeligt afholdtes af Historisk Samfund for Sønderjylland i januar-februar 2002. Her følger en kort omtale af de enkelte bidrag.

Carsten Porskrog Rasmussen tager i sin artikel udgangspunkt i Orla Lehmanns brug af Ejdergrænsen som national skillelinie. Foruden en diskussion af denne linies historiske implikationer indeholder artiklen også en kortfattet og klar indføring i de overordnede statsretslige træk af grænseforholdene siden middelalderen – og ikke mindst en påvisning af den senere så udbredte – bevidste eller ubevidste – sammenblanding af Ejder og Dannevirke.

Sønderjylland eller Slesvig? Benævnelsen er ikke ligegyldig, men tværtimod et bevidst politisk valg. Det hævdes således, at Sønderjylland er det rigtige danske navn, mens Slesvig er en tysk opfindelse. Hans Schultz Hansen giver i sin artikel et indblik i, hvordan navnene er blevet anvendt gennem tiderne. Efterfølgende lancerer Jesper Thomassen en interessant tese om, at Reformationen ikke forstærkede, men tværtimod faktisk bremsede den sproglige fortyskning i Slesvig. Bidraget er nok mere et diskussionsoplæg end et forsøg på at redegøre for en mytes opståen. Men tankevækkende er det.

Bogens forside prydes af Carl Blochs kendte maleri fra 1871 *Christian II i Fængsel på Sønderborg Slot 1532-1549*. I sin artikel peger Inge Adriansen på, hvordan netop dette maleri har haft en ikke ringe betydning for myten om Christian 2. og det runde bord, om hvilket den fængslede konge travede og med sin finger satte slidespor i bordpladen. Adriansen følger sporene af mytens udviklingshistorie og peger på de afgørende steder, hvor fortællingen tog sin kendte – og i enhver ældre skolebog brugte – form.

Lars N. Henningsens artikel om "Flensborgrommen" og byens søfart på Vestindien tager nok ikke så meget udgangspunkt i en myte, som i misforståelser og kronologiske forskydninger. Artiklen giver en et fint indblik i, hvordan Flensborgs middelhavs- og sydeuropahandel – og ikke vestindienhandelen – faktisk var dominerende i 1700-tallet. Talemåden "Af vejen, her kommer en løjting!" karakteriserer den selvopfattelse som løjteboerne angiveligt har fået næret gennem myterne om løjtsøfarten og de rige skibskaptajner. I Lars N. Henningsens andet bidrag vises, at søfarten i realiteten slet ikke spillede en så overvældende – økonomisk – rolle i Løjt. Det var landbruget, der drev værket. Men derimod har søfarten haft en mentalt betydning,

der langt overstiger den reelle. Som en af de få af bogens forfattere definerer Henningsen i denne sammenhæng det mytiske som noget positivt. Om løjtmyten skriver han, at "*den hverken kan eller skal udryddes – for den har en baggrund og en funktion*".

To mastodonter i den sønderjyske historie tages under behandling i de følgende bidrag. Det drejer sig om Uwe Jens Lornsen og Peter Hiort Lorenzen. Johannes Jensen gør op med myten om Uwe Jens Lornsens radikale slesvigholstenisme og mener, at hans private liv – manden var manio-depressiv og i konstant økonomisk uføre – og hans politiske tanker i almindelighed må give anledning til en nyvurdering. Men Jensens egen begejstring for Lornsen kan måske stå i vejen for en mere afbalanceret karakteristik. I modsætning hertil tegner Jørn Buch et facetteret billede af Lorenzen og myten om hans sprogligt anlagte kamp mod det tyske element i Slesvig. For Lorenzen var det nationale og det sproglige ikke i højsædet. Derimod var det forfatningsspørgsmålet, der optog ham. I dette fortrinlige bidrag forklares, hvordan de politiske omstændigheder drev ham i armene på de nationalliberale i København og hvordan myten om den sproglige og nationale kamp kom til at overskygge Lorenzens mere centrale demokratiske og liberale overbevisninger.

Claus Møller Jørgensen præsenterer et fint historiografisk indblik i, hvordan den danske nationalstat iscenesattes historisk i det 19. århundredes nationalliberale historieskrivning, mens Hanne Christensen fortæller om jomfru Fanny – den synske kongedatter fra Aabenraa. I følge myten var Fanny datter af den senere Christian 8. og forudså de slesvigske krige og ikke mindst genforeningen, der skulle gennemføres af en konge på en hvid hest. Her er tale om en myte, der efterhånden bliver til en reel historisk faktor.

Danmark tabte krigen i 1864, fordi den danske hær kun var udrustet med forladegeværer i modsætning til preusserne, der lå inde med de moderne bagladegeværer. Sådan lyder – ifølge Bjørn Østergaards bidrag – en udbredt misforståelse. Sammen med myten om den svigtede danske soldat aftegner denne misforståelse i sidste ende et grundlæggende træk i den danske folkekarakter! – mener Østergaard. En smule mere substans er der i Immo Doeges korte artikel om pioner Klinke, der efter sigende gik frivilligt i døden for at sprænge hul i de danske palisader på Skanse II under stormen på Dybbøl den 18. april 1864. Klinke adskiller sig fra andre samtidige helte, fordi han var menig og en mand af folket. Måske netop derfor bevarede han sin yndest.

Historien om Republikken Als hører vel til de mest kendte af Sønderjyllandsmyterne. Christian Bo Bojesen fortæller hvordan, der ved Det

Tyske Kejserriges sammenbrud i slutningen af 1. verdenskrig skabtes en situation, der førte til, at skræddersvenden Bruno Topff rejste sig fra sit sygeleje og udråbte Als til republik og sig selv til præsident. Med sin minutiøse gennemgang af det korte begivenhedsforløb hævder Bojesen, at hverken Topff var præsident eller Als republik. Snarere var han kun interimistisk leder af det soldaterråd, der var oprettet i de hektiske dage.

Afstemningen den 14. marts 1920 i afstemningszone 2 (primært Flensborg), hvor et overvældende flertal stemte for Tyskland, står i centrum for Axel Johnsens første bidrag. Med klip fra især dagspressen gennemgår Johnsen Flensborgbevægelsens argumenter for at indlemme Flensborg i Danmark – uanset stemmeresultatet. Trods artiklens kvaliteter kan det være svært at se, hvor det mytemæssige aspekt er henne i alt dette. Johnsen synes selv at afvise, at der skulle være nogen myte. Men hvorfor så en artikel?

Hele tre myter behandles af Broder Schwensen: henholdsvis myterne om, at indbyggerne i de to afstemningszoner i 1920 stemte om deres nationale tilhørsforhold, at grænsen følger afstemningsresultatet og at genforeningen i 1920 var en bekræftelse på en århundredelang ubrudt enhed mellem kongeriget Danmark og Slesvig. Ingen af delene er sandt, mener Schwensen. Igen må man spørge om der er tale om myter eller politiske tilkendegivelser. Til gengæld er der noget ganske mytologisk over Christian 10. og den hvide hest, der i 1920 bragte kongen over Kongeåen ind i det genvundne land. Historien om hesten Malgré Tout og pigen Johanne, der blev lettere traumatiseret af det uplanlagte ridt med kongen, fortælles indtagende af Uffe Barsballe Thyssen.

Axel Johnsen skriver i sin anden artikel, hvordan den sønderjyske seminarielærer Claus Eskildsens værk *Dansk Grænselære* (1936-46) ofte er blevet misforstået og opfattet som et halv-nazistisk kampskrift. Intet kunne være mere forkert. Værket er tværtimod en både ironisk og satirisk kommentar til den tyske race-lære. René Rasmussens bidrager med en artikel om Rostock-myten; dvs. myten om, at besættelsen af Danmark var aftalt mellem P. Munch og Heinrich Himmler. Artiklen søger at afdække mytens arnested og udbredelse, men ender mest med at latterliggøre myten og dens protagonister i stedet for at forsøge at forstå dens substans. Det er egentlig lidt ærgerligt. Bogen afsluttes med Henrik Skov Kristensens artikel om modstandsbevægelsens jernbanesabotage og dens militære betydning – eller snarere myterne om den militære betydning, modstandsbevægelsens udlægning og de senere historiske vurderinger.

De mange gode – og de ikke særlig gode – bidrag mangler en ramme. Inge Adriansens forord

kan ikke gøre det ud for et fundament. Dertil er det alt for løst. Man mærker ikke meget til den Roland Barthes, der henvises til i litteraturfortegnelsen. For hvad adskiller egentlig myten fra fortællingen – og fra den virkelighed eller hændelse, som er udgangspunkt for de fleste myter? Når myten tager form, sker et skred fra historie til natur, ville Roland Barthes sige. Fortællingerne løsrives fra sin historiske konfiguration og kommer til at bære mytens kendetegn; kompleksiteten i de menneskelige handlinger er nedbrudt og har fået essensernes simpelhed. Enhver dialektik er elimineret og historierne fremstilles som betydningsbærende i sig selv. Væk er de historiske forudsætninger for begivenhederne – tilbage står mytens vævetråde. Begivenhederne bliver således genstand for en meta-sproglig mytifikering, hvor et navn eller et stednavn blot nævnes er nok til at starte en strøm af konnotationer og spinde et net af svævende associationer uden skarptrukne omrids. Disse transformationer er naturligvis svære at redegøre for. Men i en bog om myter er det nærmest en nødvendighed, at man – i det mindste i et forord eller en indledning – forholder sig til problematikken. Der er tilløb til det i nogle af bidragene. Desværre er det ikke helt nok.

Ulrik Langen

Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt and Bjørn Poulsen (red.): Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in early modern Northern Europe, Landbohistorisk Selskab, 2002, 284 s., 248 kr.

Artiklerne i antologien *Writing Peasants*, er for manges vedkommende blevet til på baggrund af indlæg præsenteret på et symposium i København 1998 om samme emne. Selvom bogen således har været længe undervejs, er emnet ikke uaktuelt. Tværtimod! Der er en stigende interesse i historieforskningen for at trække det enkelte historiske menneske frem, og give det mulighed for at komme til orde. Bondestanden har længe været tavs i den sammenhæng. Kun få bønder kunne skrive i det førmoderne samfund, og kun en brøkdel af skrifterne har fundet vej til arkiver og biblioteker. Det er imidlertid redaktørernes mål at pointere, at skrivekunsten var mere udbredt hos bønder end det almindeligvis antages. Bondestanden var med andre ord ikke så illitterær og tilbagestående som forskningen ofte har tegnet den. Flere af artiklerne bidrager da også til denne opfattelse ved at præsentere dagbøger og journaler skrevet af bønder fra forskellige områder og lande. I flere tilfælde mener jeg dog i høj grad det kan diskuteres, hvorvidt

skribenten var bonde. At være født i en landsby gør ikke en person til bonde, når hjemstavnen er forladt, og næringsvejen er en helt anden end landbruget. Et eksempel er Detlev Kraacks artikel om Peter Hansen, som var født i den sønderjyske landsby Hajstrup, men som flyttede og bl.a. blev søfarende i det hollandske østindiske kompagni og senere handlende i Flensborg. (s. 50ff.) Degnen Anders Jensen Kier fra Sjælland (s. 77ff.) og den hollandske skolelærer Panken (s. 252ff.) er andre eksempler på personer, som ikke umiddelbart falder ind under bondedefinitionen.

Der er dog reelle eksempler på skrivende bønder, som falder ind under den gængse bondedefinition. Men hvordan kan disse spredte forekomster af bondeskrifter bruges? Livsforløb, holdninger, visioner og verdensforståelser i skrifterne kan næppe påstås at være repræsentative for den samlede bondestand. Ifølge Liv Egholm er det heller ikke som sådan skrifterne skal bruges. Hun præsenterer i antologiens sidste artikel den mikrohistoriske metode, som hun mener kan anvendes på bondeskrifter. I stedet for at se skrifterne som et repræsentativt materiale, kan de repræsentere én måde at være bonde på. En af pointerne i mikrohistorien er, at fremhæve mangfoldigheden i samfundet og derfor ikke reducere mennesker og deres tankeverden til gennemsnit. Skrivende bønder er "normale undtagelser", som med deres anormalitet sætter de ydre rammer for det normale. Ved at analysere teksten i f.eks. en bondedagbog på denne måde fås ikke kun et indtryk af forfatterens verdensforståelse, men også modsætningen – det normale. Metoden forudsætter en dyb tekst- og kontekstanalyse, men er et godt bud på, hvordan bondedagbøger og andre bondeskrifter kan behandles med udbytte.

Ingen af bidragyderne har gennemført en mikrohistorisk analyse af et bondeskift til fulde, men enkelte elementer af metoden dukker op i forskellige artikler. Således lader Tine Damsholt eksempelvis en patriotisk bonde repræsentere en holdning, som fandtes blandt bønder frem for at se ham som repræsentativ for den samlede danske bondestands opfattelse af Danmark som fædreland. Damsholts artikel er blandt de få gode og analyserende artikler. Emnet for artiklen er patriotisk diskurs i bønders skrifter. Gennem flere eksempler argumenterer hun overbevisende for, at der via den militære tjeneste blev udbredt en opfattelse blandt bønder sidst i 1700-tallet om nation og fædreland samt af de værdier, som knyttede sig til disse begreber. Denne patriotisme må dog ikke sidestilles med den senere nationalisme. Bidraget er et spændende indlæg i debatten om bønders lokale contra nationale bevidsthed.

Et andet bidrag som bør fremhæves, er Bjarne Stoklunds artikel om danske bønder i moderni-

seringsprocessen. Tidsopfattelsen spillede en central rolle i denne proces. For den moderne landmand (farmer) blev det vigtigt at strukturere tiden, holde regnskab og føre kalender eller dagbog. Stoklund undersøger, hvordan især kalendere og dagbøger blev brugt af bønder fra slutningen af 1700-tallet og et stykke ind i 1800-tallet. Hans spørgsmål er, om den overordnede markedsorienterede udvikling, som ofte sættes i forbindelse med en større fornemmelse for tid og disciplinering, også gælder på mikroniveau. Om forekomsten af ure og kalendere hos en bonde kan tolkes som udtryk for en moderne tidsopfattelse. Stoklunds konklusion er klar. Ure og kalendere blev integreret i en eksisterende bondekultur og omverdensforståelse: *"I will not deny that phenomena like diaries and watches in the long run have contributed to a change in peasant mentality. What I have been arguing is however, that innovations of that kind are often integrated into an existing cultural pattern and – as in the present case – have been used and interpreted inside the framework of a traditional peasant world."* (s. 96) Konklusionen er for så vidt ikke ny, men kilderne og måden at bruge kilderne på er spændende.

Antologien veksler mellem egentlige videnskabelige artikler og præsentationer af bonde-dagbøger og journaler. Der er desværre en overvægt af de sidste, som i sig selv ikke bidrager med ny viden, men blot gør opmærksom på et materiale af høj kvalitet og potentiale. Som tidligere nævnt kan det i flere tilfælde diskuteres om der reelt er tale om bondeskrifter.

Antologiens store kvalitet er det nordeuropæiske perspektiv. Vi præsenteres for skrivende bønder fra mange forskellige områder og lande. Med undtagelse af Kerstin Sundberg, som på for-billedlig vis sammenligner bønderns forhold til det skrevne ord i Sydsverige og det sydlige østersøområde, forsøger ingen af forfatterne at sammenligne skrifter på tværs af lande og regioner. Der burde have været flere forsøg på dette i betragtning af antologiens internationale perspektiv.

Samlet set er der ikke meget ny viden at hente i *Writing Peasants*, men antologien giver inspiration til fortolkningsmåder, og er først og fremmest en samling og præsentation af forskellige nordeuropæiske bondeskrifter. Ny forskning om bønderns kultur kan begynde her.

Martin T.H. Bork

Thomas Bloch Ravn: Den Gamle By. Et vindue til historien, Gyldendal, København, 2002, 251 s., 249 kr.

Museumsdirektør Thomas Bloch Ravns bog om Den Gamle By i Aarhus er en yderst smagfuld sag. Flot indbundet, lækker papirkvalitet og ud-

søgte illustrationer. Hertil en alment oplysende, veloplagt og velskrevet tekst om et af dette lands absolut mest spændende og interessante museer. Læseren præsenteres for alle facetter af Den Gamle Bys daglige virksomhed. Vi får et indblik i museets historie, i dets samlinger og deres vedligeholdelse, i ledelsens og personalets faglige ambitioner ligesom vi introduceres til det nyoprettede Dansk Center for Byhistorie. Ikke mindst kapitlerne om bygningsbevarelse og genrejsningen af den gamle københavnske møntmestergård, fandt jeg virkelig spændende.

Der bliver også plads til en generel (men dog meget hastig og simplificeret) introduktion til de danske købstæders udviklingshistorie, ligesom vi hører om de nye tanker om det "levende" museum. Hermed menes den form for formidling, hvor aktører, udklædt i dragter fra fortiden, optræder i forskellige museumsbygninger, hvor de agerer i bestemte roller. Jeg er sikker på, at det på mange måder kan være sjovt for børn og barnlige sjæle, men personligt finder jeg det en anelse fjollet og dybt anakronistisk. Skuespille-re i "folkedragter" blandet sammen med turister, kaglene høns og lydene fra en bagvedliggende stor og pulserende by. Hvor autentisk er det? Men en oplevelse er det da, det ved jeg af egen erfaring.

Til sidst hører vi om museets specialsamlinger og om museumsdirektørens syn på den fremtidige forsknings-, indsamlings- og formidlingsindsats. Og det er et emne, der nok kunne fortjene at få et par ord med på vejen:

Det problem, der især trænger sig på i dette sidste afsnit, er nemlig spørgsmålet om det 20. århundredes by. Den skal vel også bevares? Spørgsmålet er imidlertid om det skal ske i Den Gamle Bys regi? Dette synes Thomas Bloch Ravn at mene, mens jeg personligt stiller mig mere tvivlende heroverfor. Var det ikke bedre at lade denne indgå i en art industrielt frilandsmuseum, hvor også gamle fabriksbygninger og lignende kunne inkorporeres? Det ville trods alt skæmme Den Gamle By en del, hvis gamle jernkraner og andet industrielt gods skulle placeres side om side med købmandsgårde fra 1700-tallet. Den Gamle By bør fortsat repræsentere 1700- og 1800-tallets danske købstad, ikke 1900-tallets. Noget helt andet er så om det overhovedet vil være muligt at rejse penge til et sådant byprojekt. Det er det næppe. Betyder det så, at man skal lade det 20. århundredes by ligge? Tjah!

Thomas Bloch Ravn er ikke bange for at tage store ord i sin mund, når han skal beskrive sit museum og dets virksomhed. Det fremgår tydeligt nok af bogen, at direktøren er umådelig stolt af sin arbejdsplads (og med god grund; det ville jeg også selv være). Ind imellem bliver det hele dog næsten lidt for godt, lidt for ideelt og næsten for godt til at være sandt. Og det er det jo nok

heller ikke, det hele. Jeg har i hvert fald svært ved at forestille mig, at noget skulle kunne fungere så perfekt og gnidningsløst, som det ifølge Ravn skulle være tilfældet på dette enestående jyske museum. Men hvis det er rigtigt, kan man kun være glad på hans og medarbejdernes vegne.

Mon ikke Thomas Bloch Ravn ubevidst kommer til at skønmale en tand for meget? Her er nemlig ikke kun tale om en bog, hvor et museum og dets museale tematik præsenteres, men også om en slags museumshagiografi, hvor Den Gamle By fremstilles som et noget nær perfekt sted, hvor rammerne er i orden, hvor økonomien (måske) er i orden (og det er den jo næppe i virkeligheden) og hvor alle arbejder samdrægtigt på det fælles museale projekt. Mon virkeligheden er så problemfri? Har Thomas Bloch Ravn ikke de samme økonomiske og personalemæssige problemer som alle andre museumsdirektører og -inspektører at kæmpe med?

Ikke efter denne bog at dømme. Men flot er den – og hvis man kan se bort fra det hagiografiske islæt, er det god og udbytterig læsning. God formidling, som det hedder nu om dage.

Peter Henningsen

Bo Fritzboøger: Bag Hegnet. Historien om levende hegn i det danske landskab, Landsforeningen De Danske Plantningsforeninger, Give, 2002, 176 s., 100 kr.

I 1902 dannedes den første landsdækkende organisation med det formål at koordinere og fremme arbejdet med at plante læhegn og skove primært for at forbedre landbrugets muligheder for en effektiv produktion: De Samvirkende Plantningsforeninger. Landsforeningen lever i bedste velgående men under et lidt andet navn og fejrede i 2002 sit hundredeårs jubilæum med at udsende en smuk og samtidig indholdsrig bog om hegnene i det danske landskab.

Til at skrive bogen har Landsforeningen kontraheret med ph.d. Bo Fritzboøger, og bestyrelsen kunne næppe finde nogen bedre til opgaven. Bo Fritzboøger har en omfattende forskning i de danske skoves historie bag sig, hvilket værkerne *Danske Skove 1500-1800. En landskabshistorisk undersøgelse*, (Odense 1992) og *Kulturskoven. Dansk skovbrug fra oldtid til nutid*, (København 1994) vidner om.

Læseren mærker nok bestyrelsens skuffelse i forordet, hvor det hedder: men til "*en omtale af de rigtig mange ildsjæle, uden hvem plantningsarbejdet ikke var lykkes, er der ikke her blevet meget plads til*"; i stedet er der blevet plads til en velskrevet og grundig beskrivelse af, hvorle-

des man igennem tiderne har forholdt sig til de levende hegn i landskabet, således at læseren kan få en bedre forståelse af det nutidige kulturlandskab.

De to processer, der mere end nogle har præget tilblivelsen af det danske kulturlandskab: udskiftningen og hedens opdyrkning/tilplantning, har bestemt fået en meget grundig behandling i store og små bøger og afhandlinger. Derimod er der mærkelig nok ingen, der hidtil mere systematisk har undersøgt de levende hegns historie, selv om de da i aller højeste grad præger det danske kulturlandskab.

I ældre tid havde de levende hegn (altså hegn af levende træer eller buske i modsætning til f.eks. stengærder) den specielle funktion at beskytte den dyrkede jord mod dyrenes græsning på overdrevet eller i skoven. Efter udskiftningen af gårdene fra landsbyfællesskabet omkring 1800 fik hegnene til opgave at afgrænse hver enkelt af de nye parceller, oftest i forbindelse med anlæggelsen af en grøft og en vold, hvorpå der blev plantet tjørn og andre hurtigtvoksende træarter. Disse skulle dels holde kreaturerne inde på markerne, dels give læ for dyr og planter og endelig give brænde til komfur og kakkellovn.

Virkelig fart i plantningen af læhegn kom der dog først i forbindelse med Hedeselskabets virksomhed i anden halvdel af 1800-tallet, idet man effektivt kunne argumentere med, at det nyttede jo ikke meget, at man fik opdyrket eller tilplantet hederne, hvis agerjorden på de åbne marker blot blæste væk eller blev overlejret med sand i tilfælde af storm.

Heldigvis var plantningen af læhegn en miljøforanstaltning, som fra begyndelsen havde myndighedernes bevågenhed, og som staten støttede med udlevering af gratis planter. Det blev der naturligvis ført regnskab over, og dette regnskabsmateriale har været en af Bo Fritzboegers hovedkilder til skildringen af hegnplantningens historie.

Bogen behandler grundigt de naturvidenskabelige forhold omkring læplantningerne, der i de senere år har vist sig at have ikke blot lokal men også regional betydning for mikroklimaet, jordbunden og dermed også for landbruget. Den beskriver også de forskellige organisationer og personer, som igennem tiden har koordineret og udført arbejdet med hegnplantningen. Meget spændende er således skildringen af Det Flyvende Korps, der som et led i bekæmpelsen af den store arbejdsløshed og for at fremme plantningen af levende hegn blev oprettet i 1937. Det blev en stor succes, fordi korpset kun kunne arbejde med kollektive hegn, hvilket krævede at en række naboer måtte gå sammen og bede om at få tilskud til arbejdet. Korpset fortsatte sin virksomhed lige til 1964.

Bo Fritzboegers bog har en meget optimistisk og positiv grundholdning til spørgsmålet om

hegnene i det danske landskab. Han benytter bogens konklusion til at fremføre sit tidligere forfægtede synspunkt om værdien af "det lodne landskab" med forskellige kombinationer af skove og landbrugsarealer vel at mærke i en planlagt og sammenhængende form, hvis det skal have nogen effekt. Det er i den forbindelse mærkeligt, at Bo Fritzbøger slet ikke nævner de mange rydninger af levende hegn og grøftevolde, der er sket i forbindelse med stordriften og mekaniseringen af det moderne landbrug, og som man da visse steder i landet har set som en meget betænkelig homogenisering af kulturlandskabet.

Afslutningsvis skal bemærkes, at den engagerede og velskrevne bog er fyldigt dokumenteret med præcise henvisninger til kilder og litteratur, samt at den er forsynet med en lang række tydelige kort og instruktive grafer samt valgte fotografier alt sammen i en kvalitet, som er langt over det normale.

Forfatteren nævner i et efterskrift, at han kun i meget begrænset omfang har haft mulighed for at inddrage utrykt materiale i undersøgelsen. Han understreger, at der ligger store arkiver i de lokale plantningsforeninger samt i Hedeselskabets arkiv i Erhvervsarkivet i Århus. Man må håbe, at Bo Fritzbøgers fine bog vil give andre lyst til at fortsætte arbejde med at belyse hegnenes historie ud fra disse arkiver.

Karl-Erik Frandsen

Eigil Holm: Horsensegnens Kirker, Eigil Holms Forlag, Horsens, 2002, 214 s., 348 kr.

Horsensegnens Kirker er titlen på endnu et stort flot billedværk fra forfatteren Eigil Holm/Eigil Holms Forlag. Den myreflottige mand har begået et halv hundrede bøger og en af de seneste *Horsensegnen: Atlas, natur, miljø, historie, erhverv* – som udkom i år 2000 – er tidligere blevet anmeldt af mig i *Fortid og Nutid* 2002:1, s. 72. Denne nye bog om Horsensområdets kirker er i samme overdådige format og udstyr, men fokuserer specielt på 41 kirker i og omkring Horsens. Forfatteren har selv gjort sit udvalg, og ladet sig styre af egnens vandskel (bestemt af vandløb med udløb i Horsens Fjord), men dog suppleret med Yding og Vedslet kirker efter ønske fra borgmesteren i Gedved Kommune (sic!).

Eigil Holm har naturligvis benyttet sig af det nationale referenceværk på dette område *Danmarks Kirker*, der er udsendt af Nationalmuseet i vekslende tempo siden 1930'erne, såvel som en mængde relevant faglitteratur. Men på bogens udgivelsestidspunkt havde *Danmarks Kirker* kun publiceret 17 af de kirker, der omtales i den

foreliggende bog (nemlig Alrø, Falling, Gangsted, Hansted, Hundslund, Katstrup, Lundum, Nebel, Oldrup, Ousted, Serridslev, Søvind, Tamdrup, Tolstrup, Vær, Østbirk, Ørridslev og Ås). Derimod var bl.a. Horsens fem kirker (Hospitalskirken, Klosterkirken, St. Josefs (katolsk), Sønderbro og Vor Frelsers) under udgivelse hos *Danmarks Kirker*.

I modsætning til *Danmarks Kirker* er den foreliggende bog et overflødhedshorn af farvefotos, alt overvejende af en fremragende kvalitet. Blåstik på billederne s. 65 og et uskarpt luftfoto s. 74 er nærmest undtagelsen når man nyder bogens mange fine opslag med en kortfattet tekst og flere billeder af hver enkelt kirke (eksteriør og interiør). Bogen rummer således op mod tusind fine fotos, og gennemgår indledningsvis en række fælles temaer, som kirkernes orientering, udsmykning, døbefonte, gravsten fattigbøsser, epitafier, skibsmodeller m.m. Måske inspireret af Hjerl Hede kirkes døbefont – en original romansk font af ukendt oprindelse opstillet på en forhøjning i det rekonstruerede romanske kirkerum – har forfatteren valgt at gengive de mange romanske fonte i form af tegninger, der er farvelagt i stærke farver. For kirkegængere, der er mere vant til de afsyrede og kemisk rensede romanske fonte er det stærk kost, men farvemængden i det romanske kalkmaleri illustrerer, at Holms pointe på dette punkt er både god og rigtig.

Specielt gennemgangen af gråbrødrenes klosterkirke i Horsens må fremhæves, da billederne af kirkens rige inventar bragt sammen med de fine grundplaner og tegninger af detaljerne på korstolegavlne må regnes for bogens højdepunkt.

Selvom bogens prægtige format ikke gør den egnet til bilens handskerum, så bør denne bog ubetinget være pligtlæsning hvis man agter sig rundt til kirkerne på Horsensegnen.

Tommy P. Christensen

Karl-Erik Frandsen, Erik Housted, Inger Kjær Jansen og Lis Thavlov: Amager, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S, København, 2002, 359 s., 399 kr.

Amager er ved at være trendy – det er i høj grad her tingene sker, når man hører om Hovedstadsområdet. Nye bydele vokser frem i Ørestaden, begge de nye Metro-linjer har endestation på øen, trafikken over Øresundsbroen er nu støt voksende, hvilket sætter fokus på den længe planlagte Amager Strandpark med tilhørende diskussion om tunnel under havnen og boulevardplaner langs Amager Strand – ud til bro og lufthavn. Tidligere tiders nedsættende bemærk-

ninger om "Lorteøen" eller "Affaldsøen" er ved at være historie. Derfor er det en stor fornøjelse nu at kunne blade i en helt ny, fortrinlig, smuk – og meget tiltrængt – fremstilling af Amagers historie.

Forfatterne er tre af øens bedste lokalhistorikere suppleret med en landbohistoriker, docent ved Københavns Universitet, dr.phil. Karl-Erik Frandsen, hvilket borger for såvel dybtgående lokalkendskab som de historiefaglige kvaliteter. Efter et indledende oversigtskapitel af Karl-Erik Frandsen, behandles Sundbyerne – porten til Amager af Erik Husted (s. 43-148), Tårnby Kommune af Inger Kjær Jansen (s. 149-236) og Dragør Kommune af Lis Thavlov (s. 237-343). Endelig afsluttes den gedigent indbundne bog af et fyldigt register samt fortegnelser over litteratur og kilder opdelt efter de fire bidragsydere.

Da den nærmeste forgænger i form af en større, samlet fremstilling af øens historie er Chr. Nicolaisens *Amagers Historie I-III*, som udkom i årene 1907-1915, og i mangel på bedre blev reprografisk genoptrykt 1981/82, forstår man behovet, om end opgavens omfang har gjort det svært at løfte arven efter Nicolaisen. Det er derfor en klog og rigtig disponering at dele opgaven ud på flere, når det atter forsøges at beskrive øens historie.

Karl-Erik Frandsens indledning begynder med Amager i Oldtiden og slutter på landboreformernes tid. Undervejs berettes om Middelalder (mest Tårnby), Dragør som sildemarked, hollændernes ankomst til Store Magleby, krig og pest samt landbrugsreformer (mest detaljeret for Tårnbys vedkommende, s.154-158). Alt i alt meget af betydning for hele øens historie. Tilmed har Frandsen også været opmærksom på de seneste arkæologiske udgravninger i forbindelse med Øresundsbroen og de tilsluttende vejanlæg. Det er således en glimrende introduktion, der leder læseren frem til de tre lokalhistorikere, der har benyttet den nuværende kommunale opsplitning af øen som deres deling af stoffet.

Måtte læsere uden nærmere lokalkendskab have overvejet at slå op i et nyere bykort under læsningen af de introducerende sider, så bliver behovet presserende, når Erik Husted tager Sundbyerne – porten til Amager under kyndig behandling. Starten går ved Amagerport uden for Christianshavn og bevæger sig over voldter-rænet, fælleden, Amagerbro, Islands Brygge, Holmbladsgade, Amager Strandvej, Sundbyøster, Sundbyvester og videre ud på landsbyernes overdrev. Det er således blevet valgt, at strukturere stoffet topografisk og tidsmæssigt bevæger vi os til tider fra slutningen af 1600-årene og frem til i dag. Næppe nogen anden nulevende lokalhistoriker kan som Husted fremlægge så mange detaljerede oplysninger om huse og mennesker i Sundbyerne af typen (s. 99 om Hannovergade): *"Eneste undtagelser er nr. 8,*

som opførtes i 1894-96 af A/S Kaffe-Sourrogat-fabriken Kjøbenhavn, og nr. 10-12, som opførtes af jernsejfabrikant J.P. Johansen, hvis fabrik havde til huse i et par sidebygninger, som før havde rummet de nævnte brødrene Jensens eddikebryggeri". Den lokale byvanderer finder således guld på disse sider i bogen, men et stort, moderne bykort savnes stærkt under den til tider hæsblæsende gennemgang af gader og veje.

Tårnby Kommune er taget under behandling af lederen af kommunens lokalhistoriske samling Inger Kjær Jansen, der vælger først at gennemgå kommunens historie, og fastslå, at selvom kommunen måske fremtræder som en forstad til København for andre, så er det ikke tilfældet for kommunens egne borgere. Dernæst gennemgås de enkelte landsbyers udvikling og særpræg (Tårnby, Kastrop, Maglebylille, Tømmerup, Viberup, Ullerup og Rågård) samt Vestamager og øen Saltholm. Afsluttende behandles Lufthavn og Øresundsbro. Disponeringen er vellykket, og selvom detaljeringsgraden ikke når Hustedes, er det en god blanding af konkrete historier om personer, virksomheder og bygninger, der virker illustrative for de samfundsmæssige ændringer områdets 300-årige historie kan byde på.

Dragør Kommunes historie er blevet lagt i hænderne på kommunens lokalarkivar Lis Thavlov, der har valgt at disponere sit stof efter samme plan som er anvendt for Tårnby Kommunes vedkommende. Det er der så meget mere grund til, eftersom det lokalt har været et stort og stærkt følelsesladet diskussionsemne, hvorvidt og hvordan en sammenlægning af kommunerne Store Magleby og Dragør skulle realiseres. Sammenlægning havde været et tema i kommunevalget 1966, blev besluttet i 1972, men først i 2001 blev alle kommunale forvaltninger samlet i og ved rådhuset i Store Magleby, der fik en tilbygning.

Thavlov har også godt greb om sit stof og evnen til at trække de større linjer op ses for eksempel på de indledende linjer til afsnittet om Dragør – søfartsby og forstad (vel egentlig fra søfartsby til forstad), hvor det hedder: *"Med undtagelse af de sidste 100 år har Dragørs beliggenhed ved Østersøen og på kanten af Østersøen været byens eksistensgrundlag".* Dette udsagn underbygges forbilledligt på de følgende sider, og de mange gode eksempler på samspillet mellem Dragør og de maritime næringer gør efter vor mening Thavlovs bidrag til bogens mest helstøbte.

Sammenfattende må det siges, at selvom en samlet, redaktionel hånd utvivlsomt kunne have givet os en mere homogen amagerhistorie, så ville det være et dårligt bytte. Gentagelser og egentlige fejl er trods alt ganske få, som det finurlige i en billedtekst (s. 166), hvor *"Den lave gule bygning til højre herfor"* udpeges på en sort-hvid gengivelse!

Når bogen bør modtage så mange anmelderroser (for en fair prissætning, for det indholdsmæssige, for de mange valgte illustrationer i såvel sort-hvid som farve samt for den slidstærke indbinding i grøn helshirting), så skyldes det simpelthen, at her foreligger der ikke kun en værdig arvtager til gamle Nicolaisen; – *Amager*-bogen er fagligt set langt bedre – og smukkere.

Lisa Elsbøll og Tommy P. Christensen

Louise Dalby: Retledte drenge? Filantropi og opdragelse på opdragelsesanstalten Bøgildgård 1830-1900, Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, 2002, 182 s., 182 kr.

“Den første dreng blev optaget i efteråret 1830”. Sætningen falder på side 74, og fraregnet noter, litteraturliste og andet vedhæng er det halvvejs inde i denne bog, der er en bearbejdet version af et historiespeciale ved Aarhus Universitet. Naturligvis er det glimrende med solide introduktioner til et emne og tidligere forskning, men så langt – det er *for langt*. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, hvor Bøgildgårds arkiv findes, har tydeligvis vurderet, at de efterfølgende studier i opdragelsesanstaltens arkivalier vedrørende drengene, berettiger en selvstændig publikation frem for en årbogs- eller tidsskriftsartikel. Det er da også analyserne af drengenes baggrund, ophold, videre skæbne m.v., der gør bogen interessant. Så må man nøjes med at sukke over, at de universitære krav til specialer tilsyneladende fortsat spærrer for levende historiefremstilling. Solide og begavede studier som dette behøver ikke ikklædes denne kluntede akademiske opbygning.

Bogens relevans er uomtvistelig. Forfatteren skriver i sit forord, at forskningen vedrørende “forsømte børn og kriminelle børn og unge i 1800-tallets Danmark” (...) “stadig er forholdsvis lille” (s.7). Selv om det i litteraturgennemgangen for så vidt demteres ved henvisning til de mange gode bøger og artikler, der er skrevet om emnet – og der ret beset vistnok mere er behov for intensiveret forskning i samme emne for det 20. århundredes vedkommende – udfylder Louise Dalbys bog et tomrum og er et kærkomment supplement til fhv. landsarkivar Harald Jørgensens bog fra 1997 om *Foreningen af 1837 til forsømte Børns frelse 1837-1985*. I Bøgildgårds arkiv findes bl.a. tre vigtige stambøger over alle anbragte børn fra 1830 til 1912, og Louise Dalbys analyser af disse er relevante og grundige.

Efter et solidt forarbejde blev Bøgildgård oprettet med statsmidler i 1830, og placeret afson-

dret på Alheden mellem Viborg og Silkeborg. I kapitlerne “Træk af børnenes opdragelse og disciplinering” (s. 79-107) og “Træk af tilværelsen på Bøgildgård” (s. 108-121) folder bogen sig ud med søbre og velskrevne afsnit om de anbragte børns dagligliv. Beskrivelserne af arbejdet i landbruget (og senere ved håndværk), undervisningen, den behårde disciplin og overvågning samt straffeformerne, er sammen med analyser af bl.a. børnenes beklædning, kost og fritidssysler fine brikker til forståelse af 1800-tallets børneforsorg. Overordnet set bliver der vel ikke føjet megen ny viden til den eksisterende – der er ingen overraskelser. Men Bøgildgård er et interessant og typisk eksempel på den tids opdragelsesanstalter, og Louise Dalbys tegner med sine analyser og eksemplificeringer et velstøbt portræt af institutionen og dens beboere. I kapitlet “Børnene på anstalten” foretages således på baggrund af de nævnte stambøger en analyse af 195 ud af 847 børn, der i alt blev optaget i årene fra 1830 til 1900. De 195 børn udgør 15 års optagne børn, nemlig hvert femte år i perioden. Særlig interessante er afsnittene om drengenes sociale baggrund og om årsagerne til anbringelsen. Stambøgerne giver endelig mulighed for at undersøge drengenes videre skæbne. Resultatet overrasker ikke: Omkring 65 % kom ud at tjene på landet, 18 % kom i lære og 8 % returnerede til hjemmet. Louise Dalbys undersøgelser bekræfter tilsvarende lavet af forstanderne. Hovedparten af børnene lagde barndommens småkriminalitet bag sig, og kun for omkring 10 % vedkommende mislykkedes opdragelsen.

Kun en enkelt formel ting bør kritiseres. Det er uheldigt med stort set direkte afskrift uden citationstegn (s.16, hvor der i note 13 dog henvises til forfatteren, nemlig Jens Chr. V. Johansen).

Kenn Tarbensen

Tinne Vammen: Midlertidigt ophold. Kvindehjemmet i København 1902-2002, redaktion og bearbejdning ved Pernille Ipsen, Hans Reitzels Forlag, København, 2002, 256 s., 198 kr.

Indvandringen til København i anden halvdel af det 19. århundrede syntes ingen ende at ville tage, og blandt det københavnske borgerskab trivedes dengang – som i dag – en række forskellige forslag til, hvordan man kunne sende tilflytterne “hjem” igen: Hjem til et landbrug, som angiveligt skreg på arbejdskraft, og hvor de mange forhulede mænd, kvinder og børn efter de gode københavneres mening hørte bedre hjemme. Herberg for hjemløse mænd og senere

for kvinder, var et ud af de mange forslag. Her kunne de få midlertidigt husly, mad – høre opbyggelige foredrag. I 1896 åbnede et sådan mandsherberg under stor offentlig bevågenhed. Seks år senere indviedes Herberg for Hjemløse Kvinder i anderledes diskrethed. På to etager i en gammel bygning på Gråbrødre Torv var der, foruden foredrags- og spisesal, plads til at huse 30 kvinder.

Bag initiativet stod en aktionskomité med tætte forbindelser til Dansk Kvindesamfund og med de dynamiske damer, journalister og forkæmpere for kvinders stemmeret Vibeke Salicath og Valborg Andersen i spidsen. Det er med afsæt i disse to kvinders liv, at Tinne Vammen fortæller historien om Kvindeherbergets tilblivelse. Det er en stor fortælling, hvor den københavnske filantropi og fremkomsten af en ny generation af kvinder, der dygtigt udnyttede deres plads som skribenter på byens fremmeste blade og aviser væves ind i hinanden. Det er en historie, som for alvor belyser konservative kvinders bidrag til kvindebevægelsen i årene op imod 1. Verdenskrig. Moder- og ægteskabet var omdrejningspunktet i enhver kvindes liv, og det burde samfundet respektere, beskytte og forsvare, hvis det kom til krig. Men det forhindrede ikke, at kvinder blev hørt – tværtimod. Salicath sad således i Københavns Borgerrepræsentation og forsøgte, uden held, at blive indvalgt i Folketinget.

I bogens anden halvdel gennemgås Kvindehjemmets videre udvikling, fra de første år på Gråbrødre Torv, over de mange år på Læssøegade, til hjemmet i 1945 fik sine nuværende bygninger på Jagtvej i København. Herberget var en institution i institutionen, som også omfattede ammestueafdeling, vuggestue, børnehave, en

døgninstitution og et fritidshjem, samt på et tidspunkt et folkekøkken. Hertil kom vaskeri, sy- og strygestue. På nær kvindehjemmet, blev alle disse aktiviteter enten afviklet eller kommunaliseret i løbet af 1960'erne. Bogen afsluttes med et kort kapitel om husets "gæster", i udgangspunktet tjenestepiger og syersker med landlig baggrund – i dag overvejende kvinder, som er født udenfor Danmarks grænser.

Tinne Vammen er en sand "arkivrotte", det er ganske enkelt utroligt, hvad hun har gravet frem om filantropien i København. Hun er med når følelserne går over forstanden – og hun er med når disse mange handlingens kvinder træder ind på historiens scene. Her, som når hun beskriver tjeneste- og sypigers livsvilkår i 1900-tallets København, er hun på hjemmebane. Derimod fænger institutionshistorien aldrig rigtig på samme måde, ligesom forbindelsen mellem de biografiske afsnit og de institutionelle ikke altid er indlysende. Det bliver en næsten forudsigelig historie om samspillet mellem offentlig og privat hjælp i en tid, hvor velfærdsstaten gradvist fik fodfæste. Hvor aktørerne bag Kvindehjemmet er meget synlige i den første tid, er de næsten usynlige, jo længere vi kommer op i tid. Der tegner sig et billede af, at ildsjælene blev "ofret" på professionaliseringens og velfærdsstatens alter. Uden tvivl, men spørgsmålet er, om ildsjælene ikke rykkede tættere på klienterne i kontrast til århundredeskiftets forstander- og bestyrerinder, som ikke synes at have haft megen nærkontakt med "gæsterne". Svaret må indtil videre blæse i vinden, for hverdagslivet på herberget er så godt som ladt ude af historien. Men spændende og tankevækkende læsning er det, helt bestemt.

Ning de Coninck Smith